

VÁCLAV HAVEL

Deținut politic
și președinte

*Singur
împotriva
sistemului*

Coduri în anticoduri: despre gândirea lui Havel între sens și absurd

*Jiří Přebán*¹

Cu mai mult de o sută de ani în urmă, când a apărut statul cehoslovac, întemeietorii lui au decis ca pe drape-
lul prezidențial să fie scrisă propoziția „Adevărul învinge“. Astfel, mitul renașterii naționale a poporului care conti-
nua învățăturile medievale ale Maestrului Jan Hus și ale mișcării husite se conecta la politica modernă și la meta-
fizica morală la care ținea atât de mult primul președinte, Tomáš Garrigue Masaryk².

---

¹ Jiří Přebán (născut în 1967) este academician ceh, intelectual de marcă și eseist, specializat în filosofia dreptului, sociologie și politologie. În prezent este director al Centre of Law and Society din cadrul Cardiff University și contribuie regulat cu articole în presa cehă și internaționa-
lă. (*N. red.*)

² Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) a devenit, în 1918, primul pre-
ședinte al Cehoslovaciei. A fost reales în funcție de trei ori și nominalizat
de șaptesprezece ori la Premiul Nobel pentru Pace. (*N. trad.*)

Într-un stat împovărat încă de la bun început de adevăr, de la care, în plus, nu se așteaptă nimic mai prejos de biruință, nu este ușor să guvernezi, dar nici să fii supus guvernării. Așteptările sunt mari, iar dezamăgirile profunde.

Același motto polisemantic și l-au însușit și comuniștii, acești deținători aroganți ai adevărului istoric prezumtiv și obiectiv, deși aceeași propoziție de pe drapelul guvernului lor a servit drept componentă doar a unui limbaj automat de propagandă și a ascuns cele mai oribile minciuni, crime politice, inechități și nedreptăți. Cu atât mai curajos este impactul retroactiv al cugetării lui Václav Havel despre „viața în adevăr“, așa cum a formulat-o în eseuul său *Puterea celor fără de putere* și în care este surprins tocmai acest automatism al limbii și al comportamentului ca sursă de represiune politică și de umilire morală.

Puterea celor fără de putere

Eseul amintit nu este doar o reflecție intelectuală asupra Cartei 77, asupra drepturilor omului, asupra situației generale din lumea bipolară de atunci și asupra civilizației moderne în general. Nu reprezintă doar radicalizarea îndemnului lui Soljenițîn, „să nu trăim în minciună“, despre care se discuta la jumătatea anilor '70 în ambele părți ale lumii divizate. În el se reflectă totodată expresiile verbale și ideatice care continuă să rezoneze în cultura cehă ca

tradiție vie a acesteia, a căror forță eliberează și angajează în același timp.

Curajul lui Havel de a privi adevărul în ochi, fie sub forma descrierii crizei civilizaționale și politice, fie a acceptării angajamentului și tradiției morale, a funcționat în cele din urmă ca un arc care a propulsat un spectacol de neuitat și paradoxal ce a dus la contopirea în aceeași albie a unei vieți boeme și a unei politici cotidiene în care eroul principal a acceptat rolul de președinte fără a compromite etica disidentului.

La zece ani de la moartea lui Havel și la aproape două decenii după încheierea mandatelor sale prezidențiale, în propria țară oamenii îl citează din ce în ce mai des, dar îl citesc din ce în ce mai puțin. La nivel mondial lucrurile stau exact invers. Opera lui este citită în special în țările în care nu poate fi citat în mod public.

Păstrez încă vie amintirea discuțiilor despre libertate și drepturile omului purtate cu studenții egipteni care îmi povesteau că *Puterea celor fără de putere* le-a servit drept inspirație esențială pentru proteste și cum își împrumutau unul altuia traducerile din Havel și discutau cu pasiune despre ideile lui în timpul Primăverii Arabe. M-au întrebat dacă este posibil ca realitatea politică să nu siluiască idealurile pentru care își riscaseră viețile, iar eu am avut un profund sentiment de prăbușire conștientizând că lupta lor pentru libertate și demnitate fusese mai întâi confiscată de islamiști cu pretențiile lor de exclusivitate asupra

adevărului doar pentru ca mai apoi, cu sprijin popular masiv, să fie strivită de tancurile militare fără a se ține cont dacă în piețele respective se spusese sau nu vreun adevăr.

Conversațiile cu studenții aceia m-au întristat și pentru că eu, spre deosebire de ei, exact la vârsta lor, am putut trăi bucuria acelorași clipe revoluționare în care ordinea existentă s-a dovedit nesustenabilă, iar viitorul oferea diferite posibilități de dezvoltare a societății, toate prezentând însă o anumită formă de scindare politică. Pe atunci, în noiembrie 1989, mi-a fost teamă când mie și unui prieten din comitetul studentesc de grevă ne-a fost încredințată misiunea de a-i convinge pe membrii miliției comuniste să nu atace mulțimile de protestatari și amândoi am răsuflat ușurați când administratorul stadionului de fotbal pe care se presupunea că urmează să se strângă milițienii ne-a asigurat că aceștia primiseră ordin de retragere și că vom ieși învingători din acea revoluție.

Mulți ani la rând, eu și prietenul respectiv, care între timp a devenit un organizator de succes al unor festivaluri de film, am râs de naivitatea noastră și ne-am imaginat că pentru administratorul aceluși teren probabil am părut niște tineri neîndemânatici din comediiile timpurii ale lui Forman, dar vărsarea de sânge care a avut loc atunci în România ne va aminti întotdeauna că acea „catifelare“ a revoluției cehoslovace a fost mai degrabă excepția care confirmă regula violenței revoluționare.

Adevărul învinge?

*Auctoritas non veritas facit legem.*¹ Așa sună prima axiomă a realismului politic care spune că societatea și legile ei sunt conduse de cel care deține puterea, și nu de cel care deține adevărul. Și, cu toate acestea, legea nu este mai puternică decât idealurile politice! Prin urmare, să fie oare idealistii cei care ies în cele din urmă învingători?

În timpul Revoluției de Catifea, când Václav Havel a popularizat unul dintre mottourile sale – „Adevărul și dragostea trebuie să învingă minciuna și ura” –, a arătat, printre altele, câtă putere au idealurile în viețile noastre. Este puterea sensului care nu ia în calcul avantajul, ci se supune corectitudinii. Această putere dă naștere expresiei *veritas non auctoritas facit legem*.

Logica politică este în permanență tentată să reducă problemele proprii la diferența dintre realism și idealism. Dar Havel nu a urmat niciodată această logică, iar propoziția lui preferată categoric nu reprezintă un moralism sau un idealism naiv. Întotdeauna a descoperit și a lucrat cu paradoxurile politice interne, iar opera și viața lui au eludat complet categoriile și distincțiile simple ale realismului și idealismului.

---

¹ În latină, „autoritatea creează legea, nu adevărul”. În paragraful următor, cei doi termeni, autoritatea și adevărul, sunt inverși în mod intenționat. Această formulă a fost utilizată de Thomas Hobbes în *Leviatanul*. (N. red.)

O demonstrează chiar *Anticodurile* lui timpurii din anul 1964, în care jovialitatea estetică și ironia acută se completează reciproc. O demonstrează și scena de încheiere din versiunea cinematografică a ultimei piese a lui Havel, *Plecarea*, în care autorul și regizorul, una și aceeași persoană, se autoparodiază ieșind la suprafața iazului din grădină pentru a spune încă o dată propoziția pe care o repetase de o sută de ori și care se transformă într-un clișeu despre adevăr și dragoste și pentru a-i atenționa apoi pe spectatori că își pot deschide din nou telefoanele mobile. Spectacolul se încheie, iar sensul acestei propoziții importante este salvat de ridiculizarea și relativizarea propoziției și, odată cu ea, și a autorului ei.

În calitate de dramaturg și om politic, Havel a reușit să lucreze cu paradoxuri și a știut întotdeauna să le folosească astfel încât să evite banalizarea politică, estetică sau morală. În cele din urmă, tratează și paradoxurile în mod paradoxal și parodic, astfel încât propoziția „Astea da paradoxuri, nu?“, repetată în diferite contexte de personajul berarului din piesa într-un singur act *Audiența*, a prins la public și a devenit o expresie populară în conversații.

Dacă vrem să preamărim și să lăudăm pe cineva, de regulă, clișeul moral ne ordonă să etichetăm un om ca fiind cu „principii“ sau „integru moral“. Și Havel a fost etichetat drept „un om cu principii“, chiar dacă în realitate tot ceea ce a scris și a făcut pune la îndoială tocmai capacitatea principiilor de a schița simplu și clar dreptele morale ale

vieții noastre. Foustka din *Ispita* și alte personaje dramatice din piesele lui Havel confirmă faptul că moralitatea nu constă în principii drepte, ci dimpotrivă, în dilemele care apar atunci când aceste aparente drepte principiale se intersectează și provoacă o ciocnire.

Paradoxuri morale

Preferința pentru paradoxuri și dileme și capacitatea de a le introduce în anagrame lingvistice sau de logică absurde și în nonsensuri ideologice, ca de exemplu limba ptydepe din *Memorandumul* sau platitudinile birocratice din *Petrecerea din grădină*, au fost unul dintre aspectele care l-au apropiat pe Václav Havel de Tom Stoppard, al cărui sprijin pentru disidenții din Cehoslovacia și pentru drepturile omului a avut la vremea sa o importanță inestimabilă.

Stoppard a adoptat drept propriul paradox fundamental al drepturilor omului un aspect pe care deseori îl subliniază chiar Havel, anume faptul că amenințarea libertății și demnității umane dintr-o țară înseamnă amenințarea acestora pretutindeni în lume. Ceea ce pare a fi un caz particular are în realitate o importanță universală, dar acest lucru nu se poate manifesta decât într-un cadru temporal și spațial limitat.

Piesa lui Stoppard, *Professional Foul*, scrisă pentru Amnesty International în anul 1977, parcă ar fi scrisă de penița

PARTEA I

Discursul de Anul Nou¹

Praga, 1.01.1990

Stimați concetățeni,

Timp de patruzeci de ani, în această zi, ați auzit de la predecesorii mei, în diferite variante, același lucru: că țara noastră înflorește, că am produs milioane de tone de oțel, că suntem cu toții fericiți, că avem încredere în guvernul nostru și că înainte ni se deschid perspective atât de frumoase.

Presupun că nu m-ați propus în această funcție ca să vă mint și eu.

Țara noastră nu înflorește. Marele potențial creativ și spiritual al popoarelor noastre nu este folosit în mod rațional. Toate ramurile industriale produc lucruri pentru care nu există interes, în timp ce lucrurile de care avem nevoie nu ajung la noi. Statul care se autointitulează un stat

---

¹ Titlu original: *Novoroční projev. (N. red.)*

muncitoresc umilește și exploatează muncitorii. Economia noastră perimată risipește și puțină energie pe care o mai avem. Țara care se putea mândri cândva cu educația poporului ei cheltuie pentru educație atât de puțin, încât astăzi se află pe locul șaptezeci și doi în lume. Am poluat pământul, râurile și pădurile pe care ni le-au lăsat moștenire strămoșii, iar acum avem cel mai murdar mediu înconjurător din Europa. La noi în țară adulții mor mai devreme decât în majoritatea țărilor europene.

Cu permisiunea dumneavoastră, voi prezenta o scurtă experiență personală: de curând, în timpul zborului spre Bratislava, între diferite întâlniri, mi-am găsit timp să mă uit pe fereastră. Am văzut complexul Slovnaft¹ și chiar în spatele lui, metropola Petržalka². Mi-a fost de-ajuns această imagine pentru a înțelege că, zeci de ani, oamenii de stat și autoritățile politice nu s-au uitat sau nu au vrut să se uite pe ferestrele avioanelor. Niciuna dintre statisticile pe care le am la dispoziție nu mi-ar fi permis să înțeleg mai repede și mai ușor situația în care am ajuns.

Dar există ceva mai important de atât. Cel mai rău este că trăim într-un mediu moral poluat. Avem moralul bolnav pentru că ne-am obișnuit să zicem una și să gândim alta. Am învățat să nu credem în nimic, să nu fim atenți unul la celălalt, să avem grijă doar de noi înșine. Concepte cum

---

¹ Întreprindere de stat înființată în 1957, cea mai mare rafinărie de petrol din Slovacia în perioada comunistă. (*N. trad.*)

² Cel mai mare cartier de blocuri din Bratislava. (*N. trad.*)

sunt dragostea, prietenia, empatia, smerenia sau iertarea și-au pierdut profunzimea și dimensiunea și pentru mulți dintre noi reprezintă doar curiozități psihologice sau se manifestă ca vederi hoinare din vremuri de mult apuse, mai degrabă caraghioase în era calculatoarelor și a rachetelor cosmice. Doar puțini dintre noi au reușit să strige că cei puternici nu ar trebui să fie atotputernici și că fermele speciale care cultivă pentru ei alimente ecologice, curate și de calitate ar trebui să-și trimită produsele în școli, în internatele pentru copii și în spitale, dacă agricultura noastră nu le poate oferi deocamdată tuturor. Regimul de până acum – înarmat cu ideologia sa trufașă și intolerantă – a redus omul la forță de muncă și natura la o unealtă de producție. A lovit astfel chiar în esența lor și în legătura mutuală dintre ei. Din oameni înzestrați și competenți, care gospodăreau cu iscusință în propria țară, a făcut șuruburile unui utilaj monstruos, huruitor și fetid despre care nimeni nu știe ce sens are de fapt. Nu poate face nimic mai mult decât să se uzeze pe sine și toate șuruburile sale încet, dar incontrollabil.

Dacă vorbesc despre un mediu moral poluat, nu vorbesc doar despre domnii care mănâncă legume curate, ecologice și care nu se uită pe ferestrele avioanelor. Vorbesc despre noi toți. În cele din urmă, cu toții ne-am obișnuit cu sistemul totalitar și l-am acceptat ca pe un fapt de neschimbat, și astfel, în realitate, l-am întreținut. Cu alte cuvinte: cu toții suntem răspunzători – chiar dacă, se înțelege, fiecare

într-o altă măsură – pentru funcționarea mașinăriei totalitare; nimeni nu este doar victimă, ci suntem cu toții în același timp cocreatorii săi.

De ce vorbesc despre asta: ar fi foarte irațional să înțelegem moștenirea tristă a ultimilor patruzeci de ani ca pe ceva străin, lăsat de rude îndepărtate. Dimpotrivă, trebuie să acceptăm această moștenire ca pe ceva ce am permis să ni se întâmple. Dacă îl vom accepta astfel, vom înțelege că ține doar de noi toți să facem ceva cu asta. Nu putem arunca toată vina pe conducerea anterioară, nu doar pentru că așa ceva nu ar corespunde adevărului, ci și pentru că aceasta ar putea slăbi responsabilitatea care se află astăzi în fața fiecăruia dintre noi, și anume responsabilitatea de a acționa individual, liber, rațional și repede. Să nu ne amăgim: niciun guvern, oricât de bun, niciun parlament, oricât de bun și nici chiar un președinte, oricât de bun nu vor reuși de unii singuri. Și ar fi și profund incorect să așteptăm doar de la ei o reparație generală. Libertatea și democrația presupun totuși coparticiparea și, prin urmare, coresponsabilitatea tuturor.

Dacă vom fi conștienți de acest fapt, toate ororile pe care le-a moștenit noua democrație cehoslovacă vor înceta imediat să ni se mai pară atât de oribile. Dacă vom fi conștienți de acest fapt, speranța se va întoarce în inimile noastre.

Avem un punct de sprijin în demersul de reparare a chestiunilor generale. Ultima perioadă, și în special ultimele